

Vági Attila

A GUILLAUME-ÜGY (EGY NEM MINDENNAPI KÉMHISTÓRIA, RENDKÍVÜLI KÖVETKEZMÉNYEKKEL)

Markus Wolf mindent átszövő hírszerző szolgálata

1990. május 31-én a Nyugat-Németországban tevékenykedő több ezer Stasi-ügynök közül a legfontosabb feladatot végző 300 különlegesen képzett kém, nem zavartatva magát attól a tényről, hogy a berlini fal már fél éve leomlott, szokott napi rutinját követve leült a rádió elé, hogy meghallgassa a Kelet-Berlinből érkező utasításokat. Aznap azonban a szokott monoton női hang nem a titkos öt számjegyű kódsoportokat kezdte sorolni, hanem háromszor beolvasta a „*Wittenberg*” kulcsszót, és ezután megszakított az adást. Az ügynökök ebből tudták meg, hogy vége a játszmának és haladéktalanul vissza kell térniük az NDK-ba, sorsukra hagyva nyugat-németországi munkatársaikat.¹

A 300 különleges bevetésen lévő ügynök (Stasi szakzsargonon OibE – *Offiziereim besonderen Einsatz*) a Stasi Felderítési Főigazgatósága (HVA – *Hauptverwaltung Aufklärung*), vagyis a keletnémet hírszerzés tisztje volt. A keleti és nyugati hírszerző szolgálatok által egyaránt félt és respektált NDK-s kémszervezetet több mint három évtizeden keresztül – nyugaton csak „arc nélküli emberként” emlegetett – Markus Wolf (1923-2006) kémfőnök vezette, szinte saját gyermekeként.²

Az értelmiségi családból származó Wolf ugyan nem volt a keletnémet pártvezetés (Walter Ulbicht, majd Erich Honecker) és hivatali főnöke, az Állambiztonsági Minisztériumot (MfS -*Ministerium für Staatssicherheit*) irányító Erich Mielke (1907-

¹ Koehler, John O.: Stasi. A keletnémet titkosszolgálat feltáratlan története. Hamvas Intézet, Budapest, 2005. 157.o.

² Trócsányi Sára: A párt kardja és pajzsa. In: Rubicon 2007/3. 46-57.o.

2000) kedvence, de hatékonysága és profizmusa miatt nem tudták nélkülözni. Rövid moszkvai külszolgálat után Wolf 1953-tól vezette csendben az öt kontinensre kiterjedő, több száz embert foglalkoztató félelmetes hírszerző gépezetet. Mivel átlátta a rendszer növekvő válságát, saját maga kezdeményezte 1986-os nyugdíjazását, hogy még időben és önként háttérbe vonulhasson.³

Sikereinek német földön jelentkező nagyságrendjével csak 1990 után szembe-sült igazán a nyugatnémet közvélemény, amikor naponta derült ki vezető beosztású nyugatnémet katonákról, politikusokról, tudósokról, újságírókról és szinte az élet minden területén dolgozó emberekről, a titkárnókiig bezárólag, hogy az NDK-nak kémkedtek. A hatás sokszerű volt. 1990 és 1996 között 6600 napvilágot látott esett került az igazságszolgáltatás elé, ahol változó ítéleteket szabtak ki a pénzbírságtól a súlyos börtönbüntetésig. A kémtevékenységet végzők 40%-a volt hazáját eláruló nyugatnémet állampolgár, 25%-a nyugaton tevékenykedő keletnémet, 35%-a pedig hivatásos Stasi-tiszt (OibE). Sikerük persze nem meglepő, hisz a HVA ügynökei nagy számban szivárogtak be az NSZK kémelhárító szolgálataiba, a szövetségi Alkotmányvédelmi Hivatalba (BfV – *Bundesamt für Verfassungsschutz*) és 11 helyi kirendeltségébe, a Tartományi Alkotmányvédelmi Hivatalokba (LfV – *Landesamt für Verfassungsschutz*), valamint a Határőrség és a Szövetségi Bűnügyi Rendőrségrendőrség (BKA – *Bundeskriminalamt*) kényes posztjaira, így az elhárításra hivatott szervezetek eleve nagy versenyhátránnyal indultak.⁴

Wolf legfényesebb sikere azonban magának az NSZK kancellárjának a közvetlen környezetébe történő – a kémkedés világtörténetében is egyedülálló teljesítménynek számító – behatolás volt, mely végül közvetett módon a kancellár, Willy Brandt politikai bukásához is vezetett.

Egy ügynök karrierje

Günter Guillaume 1927-ben egy berlini muzsikusi fiaként született. 1944-ben 17 éves fejjel Hitlerjugend tagként belépett a náci pártba (NSDAP) és a légvédelemmel szolgált. A vesztes háború után gyorsan ideológiát váltott és a Német-Szovjet Baráti Társaság tagja lett. Fotólaboránsi végzettséggel egy folyóirat szerkesztőségében helyezkedett el. Mikor egy kérdőíven elhallgatta korábbi náci párttagságát, az állambiztonsági szervek együttműködésre szólították fel és beszervezték nyugati kémtevékenységre. A Stasi már ekkor távlatosan gondolkodott benne, ezért ún. hosszú távú ügynöknek (*perspektiv Agent*) képezték ki, akiknél a nyugati karrier felépítése is az ügynöki munka részét

³ *Wolf, Markus*: Az arc nélküli ember. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1998. 293-314. o.

⁴ *Knabe, Hubertus*: Die unterwanderte Republik. Stasi im Westen. Berlin, Propyläen Verlag, 1999. 15-42. o.

képezte. Kisebb megbízások után 1956-ban NDK-s menekültként jelentkezett feleségével az NSZK giesseni befogadó táborában, majd a nyugatnémet biztonsági ellenőrzés hanyagságait kihasználva, gond nélkül telepedtek le a feleség, Christel Guillaume anyjának a frankfurti otthonában. Fedőtevékenységként a Stasi pénzén *Boom am Dom* néven kávézót nyitottak Frankfurtban és Günter szabadúszó fényképészként igyekezett építeni a kapcsolatokat a helyi szociáldemokrata szervezettel (SPD), ami fő ügynöki feladata volt. Feleségével együtt 1957-ben beléptek az SPD-be, ahol a hatékonyabb álcázás érdekében a párt jobbszárnyát erősítették. Ebben az évben született Pierre nevű fiúk, amihez NDK-s tartótisztjük rejtjelezett rádióüzenetben gratulált; ennek később különös jelentősége lesz.⁵

Guillaume és felesége szépen haladt előre: Günter az SPD folyóiratának lett az alkalmazottja és a frankfurti városi tanácsba is bekerült, innen küldve jelentéseit a párt belső erőviszonyairól, míg felesége egy államtitkár titkárnőjévé küzdötte fel magát, aminek köszönhetően kényes iratokhoz fért hozzá és le is tudta azokat fényképezni. A megszerzett információkat mikrofilmekre átrakva küldték haza, Kelet-Berlinbe szóló levelek bélyegei alá rejtve, ahogy azt a Stasi belzigi hírszerző iskolájában tanulták. Ahogy Günter emelkedett a pártranglétrán, kapcsolattartói egy biztonságosabb futárházaspárt szerveztek be egyre értékesebbnek tartott üzenetei továbbításához, ezzel is jelezve a HVA-n belüli növekvő súlyát.

Minőségi fordulatot az SPD 1969-es országos választási győzelme hozott. Guillaume annak a Georg Leber szakszervezeti vezetőnek vezette a választási kampányát, aki az újonnan alakult Brandt-kormányban (1969-1974) a postáért és telekommunikációért felelős miniszter lett. Leber, a kampányban nyújtott segítségét megjutalmazandó, beprotezsálta Guillaumet a bonni Kancellári Hivatalhoz, ahol 1970. januári alkalmazásával súlyos biztonsági hibák sorát vétették. Ugyanis még 1955-ben a Berlinben tevékenykedő Szabad Jogászok Vizsgálóbizottsága jelentette a nyugatberlini rendőrségnek, hogy az akkor még NDK állampolgár Guillaume, minden bizonnyal kémtevékenységgel gyanúsítható. *„Feltűnő – szól a beszámoló –, hogy ez az ember sokszor magyarázat nélkül nem ment munkába. Amikor osztályvezetője kérdezősködni kezdett, a pártvezetés utasította, ne üsse az orrát olyan dolgokba, amik nem tartoznak rá. Végül G.-t egy hosszabb szakmai tanfolyamra küldték. Normális esetben hamar nyilvánosságra kerül, melyik iskolába küldik az embert. Ám G. ügyét óriási titoktartással kezelték.”*⁶ A jelentés minden bizonnyal Guillaume Stasis oktatására utal, amit nem kellően fedtek kelet-berlini munkahelyén, és megemlíti, hogy már akkor sokat jár nyugatra. Ennek ellenére az iratot süllyesztőbe tették és csak 15 évvel később került véletlenül elő a Kancelláriára történő kinevezéshez szükséges ellenőrzés

⁵ Németh István: A Német Szövetségi Köztársaság 1949-2009. L'Harmattan, Budapest, 2010. 162. o.

⁶ Koehler: i.m. 159. o.

során, de amatőr módon nem tulajdonítottak neki különösebb jelentőséget, feletteseit annyira meggyőzte Guillaume addigi pártbeli tevékenysége. Az a körülmény, hogy a személyes és pártszempontok felülírták a biztonságiakat (a hírszerzéshez nyilvánvalóan vajmi keveset értő Horst Ehmke kancellária miniszter végezte a kikérdezést), később súlyos hibának bizonyult.

Guillaume – a mesterkém

A frissen kinevezett munkatárs annyira jól végezte feladatát a bonni kancellárián (Schamburg Palota), hogy fél évvel kinevezése után teljes körű felhatalmazással referensi pozíciót kapott: a munkáltatók és munkavállalók közti érdekegyeztetést szolgáló tanácsadói tevékenységet bízta rá. A jól fizető poszt birtokában az egész Guillaume család Bonnba költözött.

Újabb előlépésre a szociáldemokrata sikereket hozó 1972-es választások adtak alkalmat. Először a kancellária kapcsolattartó osztályának vezetője lett, majd fél évvel később elért pályája csúcsára: kinevezték Brandt kancellár három személyi asszisztense egyikének.⁷

A precíz munkavégzésű, nagy munkabírású és simulékony modorú Guillaume eddigi főnökeihez hasonlóan, Brandttal is hamar megkedveltette magát. Nemcsak a hivatalban dolgoztak együtt sokszor a munkaidőn túl, de több ízben hivatalos és személyes útjaira is elkísérte a kancellárt. Ez az időszak diplomáciai szempontból Brandt Ostpolitikja miatt volt különösen kényes, és így értékelendő annak súlyossága, hogy Guillaume nemcsak a nyugatnémet szigorúan titkos anyagokat tudta elloponi és Kélet-Berlinbe továbbítani, hanem betekintést nyert az NSZK nyugati szövetségeseinek, titkos anyagaiba is. Ennek közvetlen hatása érződött például a Berlinről folyó 1972-es négyhatalmi tanácskozáson, amiről később Kenneth Rush, az USA nyugat-németországi nagykövete meg is megjegyezte, hogy *„az oroszok, már kezdettől ismerték pozícióinkat.”*⁸

Ekkorra Guillaume igazi mesterkémmé érett. A HVA kiemelt ügynökeként a legmodernebb rádió-berendezéssel látta el, amely az előzőleg miniatűr lyukkártyás celluloid szalagra kódolt üzenetet a másodperc tört része alatt egyben elküldte, lehetetlenné téve ezáltal az adó bemérését. A kényes anyagokról készült mikrofilmtekercseket pedig olyan konspirált helyekre rejtette el, mint például egy Rajna-parti fa ürege vagy egy temetőfal kilazult téglája.

Minden elővigyázatosság ellenér 1973 márciusától Guillaume sorsa egy különös véletlen folytán éles fordulatot vett. Heinrich Schoregge, a Szövetségi Bűnügyi Rend-

⁷ Der Fall Guillaume. In: Spiegel, 1974. október 7. 166. o.

⁸ Koehler: i.m. 164. o.

őrség (BKA – az amerikai FBI-nak megfelelő német szervezet) kölni nyomozója egy kémkedéssel gyanúsított frankfurti újságíró esetét tanulmányozta és feltűnt neki a gyanúsított barátsága Guillaummal. Alapos kutatás után megtalálta a Szabad Jogászok Vizsgálóbizottsága által 13 évvel korábban a nyugat-berlini rendőrségnek készített jelentést, ami újabb kutatásokra sarkalta. A döntő momentum a Guillaume fiának 1957-es születésekor küldött tartótiszti gratuláció volt, ugyanis időközben az NSZK rádiófelderítési szakemberei dekódolták az üzenetet, és a dátumokat összehasonlítva, a Guillaume-gyerek születési napjával történő egyezés és más hasonló rádióadások alapos gyanút eredményeztek Guillaumevel szemben. Schoregge nyomozó egyéb közvetett bizonyítékok birtokában, 1973. május 24-én egy harminc oldalas jelentés formájában tájékoztatta Günther Nollau-t, az elhárításért felelős Szövetségi Alkotmányvédelmi Hivatal (BfV) elnökét. Nollau öt nappal később közvetlen feletteséhez, Dietrich Genscher belügyminiszterhez fordult a gyanúval, aki azonnal tájékoztatta Brandtot. Mivel nem álltak rendelkezésre perdöntő bizonyítékok, az elhárítás arra kérte Brandtot, hogy továbbra is a szokott módon viselkedjen beosztottjával, azonban a kancellária más alkalmazottjait nem avatták be.⁹

A közel egy évig tartó, százötven megfigyelő műveletet magában foglaló ellenőrzés mindazonáltal nem vezetett kézzelfogható eredményhez. (Igaz azonban, hogy nem volt állandó huszonnégy órás megfigyelés.) A nyomozóknak annyi mindenképpen feltűnt, hogy Guillaume időnként képzett kémekre jellemző módon viselkedik: áruházaknál, pályaudvarokon, szállodákban olykor nem azon az ajtón távozott, amelyiken belépett.

A kémügy később legnagyobb vitákat kiváltó fejezetére 1973 júliusában került sor. Brandt a világháború alatti emigrációban megismert norvég feleségével, Ruttal és fiatalabbik fiával, Matthiasszal Norvégiába indult nyári vakációra. Mivel Guillaume korábban is több ízben elkísérte ezeken az utakon a kancellárt, nem volt szokatlan, hogy családjával együtt Brandtékkal tart, az azonban mindenképpen szokatlan, hogy az úton nem állt megfigyelés alatt. (Két hónappal korábbi francia útján Guillaumot – francia nyomozókat is bevonva – követték mindenhová, ezért a külföldi tartózkodás nem magyarázat a kapitális hibára.) Mivel az Oslótól északra fekvő Hamar kisváros nyaralóhelyén Guillaume volt az egyetlen jelenlévő kancellári tanácsadó, ezért az egész idő során korlátlan hozzáférése volt Brandt postájához, telexüzeneteihez és a legszigorúbban őrzött NATO-iratokhoz. (Olyan kényes anyagok is terítékre kerültek, mint például Richard Nixon bizalmas levele, melyben az USA és Franciaország közötti felszültségeket taglalta.)¹⁰

⁹ *Görtemarker, Manfred: A Német Szövetségi Köztársaság története.* Korona, Budapest, 2003. 566. o.

¹⁰ *Koehler: i.m. 167. o.*

A visszaút igazi kémbrovúr volt. Guillaume a kancellár előtt indult kocsival, míg Brandték repülővel utaztak. (Guillaume már odafelé is külön utazott, hogy megszervezhesse a konspirációs helyszíneket.) A hazaút előtt Guillaume megkérte a testőrség parancsnokát, hogy egy lezárt diplomatatáskát, amiben titkos anyagok vannak, vigyen magával Bonnba, mivel ő nem szeretné autóval vinni. A táskában valójában Guillaumenak a nyaralás alatt vásárolt csecsebecsei voltak. Eközben egy másik, bizalmas iratokkal teletömött táskával indult haza és megállt az – odaúton már konspirált helyszínnek megszervezett – svéd szállodában, Halmstadt városában. (Svédország a semlegessége okán kisebb kockázatú helynek számított a kémek szempontjából.) Az iratokkal teli táskát a szállodai szobájában hagyta, lement a bárba, ahol HVA-s tartóztisztjének odacsúsztatta a szobája kulcsát, aki felment a szobájába és egy óra alatt az összes iratot lefényképezte. Mikor Guillaume hazaért Bonnba, már hivatalában várta az értéktelen holmikkal megpakolt táska, amit az iratokkal telire cserélve, tökéletes alibihez jutott.¹¹

A hosszas megfigyelés ugyan nem vezetett eredményre, de 1974 áprilisában a nyomozók azt jelentették: tartanak tőle, hogy Guillaume rájött, hogy figyelik és megpróbálhat az NDK-ba szökni. Ugyan döntő bizonyítékok még mindig nem szóltak ellene, de a szökés veszélyére tekintettel 1974. április 24-e reggelén négy szövetségi bünyügyi nyomozó ment Guillaume lakására letartóztatási parancsral. A nyomozóknak a kémházaspár 18 éves Pierre fia nyitott ajtót, aki nem tudott semmit szülei tevékenységéről. Guillaume egész pályája során talán a letartóztatás idején követte el a legnagyobb hibát. Amikor közölték, hogy érte jöttek, elszólta magát: „*Az NDK tisztje vagyok, kérem tartsák tiszteletben a rangomat.*”¹² Mivel közvetlen bizonyítékok nem álltak ellene rendelkezésre, a későbbi tárgyalás folyamán ez a beismerő mondat nagy jelentőséggel bírt. (A kihallgatásokon Guillaume teljes hallgatásba burkolózott, mivel nem teljesítették kérését, hogy beszélhessen Brandttal.)¹³

Brandt lemondása

A kancellár Guillaume elfogásának délutánján érkezett haza Kairóból és sokkolta az akkor már városszerte terjedő történet. A botrány hetekig szerepelt a német sajtó címlapjain, mindennap újabb és újabb kínos részleteket napvilágra hozva. A kancellár személyes felelősségének felvetése mellett azt is sugallták, hogy Guillaume Brandt kerítője volt. A médiabotrány nem is jöhetett volna rosszabb pillanatban – az 1972-es választások óta folyamatos defenzívába szorult –

¹¹ Koehler: i.m. 167. o.

¹² Der Fall Guillaume. In: Spiegel, 1974. október 07. 174. o.

¹³ Koehler: i.m. 168. o.

Brandtnak. Az első olajválság (1973) negatív hatásai, a rossz gazdasági mutatók, az Ostpolitik eredményeinek felemás megítélése, a kormány megfutamodása a légirányítók sztrájkja idején, az SPD belső vitái, Brandt ellenfeleinek (elsősorban Herbert Wehner frakcióvezetőnek és Helmut Schmidt pénzügyminiszternek) felbátorodása és egyre nyíltabb támadásai, mind-mind a kancellár elerőtlenedését sugallták. Wehner – aki korábban a moszkvai emigrációt is megjárt kommunistából lett az SPD frakcióvezetője – egy interjúban így nyilatkozott saját pártelnök-kancellárjáról: „*az első ember eltávolodott a valóságtól és enervált ... szívesen vesz langyos fürdőt sok habbal.*”¹⁴

Ennek ellenére Brandt egészen május 3-áig nem szándékozott lemondani, még ha védői utólag hangsúlyozták is belső tépelődését és naplójában is tett kétértelmű célzásokat. A döntő fordulat megint egy nyomozóhoz köthető. Horst Herold, a BKA vezetője egy több oldalas jelentést tett a kancellár elé a Guillaume elleni nyomozás eredményeiről, ami felszínre hozott Brandt magánéletéből kínos epizódokat, többek közt a választási kampány idején folytatott házasságtörő kalandjait fiatal újságíró hölgyekkel. Günther Nollau, akit a BfV vezetőjeként szintén tájékoztattak, így foglalta össze a helyzet kényes voltát: „*Ha Guillaume kitálatlja ezeket a pikáns részleteket a főtárgyaláson, a szövetségi kormányt és a Német Szövetségi Köztársaságot is mélysegesen megszegyeníti. Ha nem mond semmit, akkor az NDK kormányának, melyet Guillaume természetesen szintén tájékoztatott a dologról, olyan eszköz kerül a kezébe, mellyel megalázhat bármilyen Brandt-féle kormányt, és az SPD-t is.*”¹⁵ Nollau nem felejtette el Wehner frakcióvezetőt sem tájékoztatni a fejleményekről, akinek hivatali felemelkedésében sokat köszönhetett, így lekötelezettjévé vált. Másnap, május 4-én az SPD vezetőség MünsterEIFelben rendezett tanácskozásán Wehner, olyan helyzetbe hozta Brandtot (bár nyíltan nem zsarolta meg, de nyomást gyakorolt rá), hogy az jobbnak látta a lemondást választani, amit a következő nap, május 5-én közölt is a pártvezetőséggel, egyúttal Helmut Schmidtet javasolta utódjául. Brandt, otthonába hazatérve, május 6-ai dátummal levelet írt Heinemann szövetségi elnöknek, amiben közölte lemondását; „*Magamra vállalom a politikai felelősséget a Guillaume-üggyel kapcsolatos hanyagságokért.*” – indokolta döntését. Televíziós nyilatkozatában döntését magyarázva hozzátette: „*a demokrácia iránti tiszteletből és azért, hogy megakadályozzam a politikai és személyes becsületes lerombolását.*”¹⁶ Az egész világ megdöbbenéssel értesült a bejelentésről; a nyugati világ másik vezető államában éppen ezekben a hetekben öltött egyre nagyobb méreteket a Watergate-botrány.

Bár az NDK hírszerzésnek kétségkívül nagy szakmai siker volt a kancellár mellé

¹⁴ Winkler, Heinrich August: Németország története a modern korban II. Osiris, Budapest, 2005. 291. o.

¹⁵ Görtemarker: i.m: 567. o.

¹⁶ Brandt, Willy: Berliner Ausgabe. Willy Brandt Stiftung. Bonn, Dietz Verlag, 2001. 538. o.

beépített ügynök, Brandt megbuktatása politikailag nem állt érdekükben, sőt inkább károsan érintette Kelet-Berlint, mint ahogy erre Markus Wolf is utal az emlékiratában. Az új kancellár, Helmuth Schmidt pedig sok szempontból keményebb tárgyalófélnak bizonyult. A bukás okait tehát sokkal inkább az SPD-s politikusok belső hatalmi ambícióiban kell keresni, amihez a kémügy csak indikátorként járult hozzá.¹⁷

Guillaume utóélete

Másfél évvel Brandt lemondása után, 1975. december 15-én Günter Guillaumeot a düsseldorfi legfelső bíróság bírója bűnösnek mondta ki súlyos hazaárulásban, és tizenhárom évi börtönre ítélte, míg felesége, Christel, hazaárulásban és kémkedésben való bűnrészesség miatt nyolc évet kapott. A bíró ítéletében kiemelte, hogy a vádlott a NATO-iratokon keresztül az egész nyugati védelmi szövetséget veszélyeztette. Az ítélet kihirdetése után külön kiemelték, hogy a hallgatóságos gyakorlattal ellentétben, a kémházaspárt nem fogják kicserélni az NDK-ban fogva tartott nyugatnémet kémekre. Végül hat évvel később, 1981 októberében Guillaumeot mégis kiváltották nyolc – hosszú időre elitét – nyugatnémet kémért, a feleségét pedig már fél évvel korábban hazaengedték hat személy elbocsájtása ellenében. Fiuk Pierre, már szülei elfogása után az NDK-ba emigrált.¹⁸

A hazatérő „szuperkém” a Stasi meleg fogadtatásban részesítette. Markus Wolf átölelte, míg Mielke egy csokor vörös rózsát nyújtott át neki; az erről szóló videó-felvételek csak 1990 után kerültek nyilvánosságra. Egyúttal előléptették alvezetőségébe és kiutaltak a családnak egy Kelet-Berlinhez közeli állami villát, a Stasi kémiskolájában pedig Günter ünnepelt tanár lett. Erich Honecker pártfőtítkárság az NDK legmagasabb kitüntetésével, a Karl Marx Érdemrenddel jutalmazta meg a kémházaspárt.

Az idillbe apró hibák persze becsúsztak. Az ötvennégy éves férj hazaérkezésük után nem sokkal elhagyta a feleségét egy húsz évvel fiatalabb ápolónőért, míg a meghasonlott Pierre fiúk 1988-ban visszatelepült az NSZK-ba, amiért apja hazaárulónak nevezte.

A sors fintoraként Guillaumot 1993-ban ugyanabba a tárgyalóterembe idézték be tanúskodni főnöke, Markus Wolf ellen (akit végül felmentettek), ahol tizennyolc évvel korábban az ő tárgyalása is folyt. Guillaume ezúttal örömmel válaszolt a kérdésekre, élvezettel mesélve el trükkjét a Norvégiában kicserélt két diplomatafélnéről, amit saját tárgyalásán korábban nem említett. Két évvel később, hatvannyolc éves korában, szívbetegségben halt meg.

¹⁷ Schmidt, Helmuth: Nyugállományban. Budapest, Európa Kiadó. 2011. 163. o.

¹⁸ Koehler: im. 169. o.

Abban, hogy a Stasi és benne Guillaume – egy fontos, de csak apró láncszemként – ilyen sikeres lehetett, sok tényező együttes hatásának köszönhető. A zseniálisan felépített hálózaton, az elkötelezett munkatársakon (a többség fizetség nélkül vállalta a beszervezést) és a kiemelkedően hatékony propagandán kívül szükség volt arra a hidegháborús légkörre is, ami a megosztott Németországon belül inkább polgárháborús helyzetként írható le. Az angol történész, Patrick Major a „*Germany's Cold Civil War*” kifejezést használja¹⁹ erre a kommunizmus és kommunizmus ellenesség mentén polarizálódott helyzetre, ami mindkét fronton csendesen szedte az áldozatait.²⁰

¹⁹ *Patrick, Major: The Death of the KPD Communism and Anti-Communism in West Germany, 1945-1956. Oxford, 1997. 294-304. o.*

²⁰ A cikk megírása után jelent meg Eckard Michels tollából a kémügy első monografikus igényű feldolgozása, mely minden további vizsgálódásnak kiindulópontul szolgálhat. *Michels, Eckard: Guillaume, der Spion: Eine deutsch-deutsche Karriere. Berlin, Ch. Links Verlag, 2013.*